

Capp expertly and minutely analyses the officer corps, the patronage and promotion systems, discipline, victualling, manning and impressment, and social life on board. One of the longest and most valuable chapters is that discussing the subject of religion in the fleet. There is also a six-page section discussing sexuality in Cromwell's navy which argues that homosexuality among the seamen was in fact much less rife than has sometimes been supposed.

In the selection of higher officers in this period ideological and religious considerations undoubtedly counted for a good deal. Political reliability evidently 'was the key issue in remodelling the officer corps after the king's death'. It is striking that the emphasis on choosing officers noted for their puritan religious zeal was at its greatest during the great expansion of the navy which attended the First Anglo-Dutch War. Nevertheless traditional social prejudices which dictated that captains and other higher officers should be of 'gentle' rather than of 'mean' birth continued to carry weight.

One of the most important sections of professor Capp's book is that dealing with manning and impressment. In contrast to the contemporary Dutch navy, the English navy, even in this period of heightened ideological and religious zeal, could not do without large numbers of pressed men. The impact of the press-gangs was particularly great in the London area, and around the Thames estuary. By contrast they were generally ineffective in small ports where there was no military governor to back them up. Yet, despite the indispensability of impressment, the unprecedented expansion of the English navy which marked the years of the First Anglo-Dutch War was partly achieved by raising greatly increased numbers of volunteer seamen from the fisheries and merchant fleet. Ironically, these men were absorbed into the navy not only owing to prospects for plunder but by Dutch success in disrupting English maritime commerce with the Baltic and the Mediterranean thereby throwing many English seamen out of their usual work, forcing them to resort to the navy to feed themselves and their families.

Jonathan I. Israel

J. Almagor, *Pierre des Maizeaux (1673-1745), Journalist and English Correspondent for Franco-Dutch Periodicals, 1700-1720* (Studies van het Instituut Pierre Bayle XX; Amsterdam-Maarssen: APA-Holland University Press, 1989, xii + 284 blz., f74,20, ISBN 90 302 1020 6).

De misschien wel omvangrijkste correspondentie uit de achttiende eeuw op het gebied van boekhandel en tijdschriftengeschiedenis is die van de Hugenootse publicist, journalist en vertaler Pierre des Maizeaux. Deze collectie, in het bezit van de British Library in Londen, waar Des Maizeaux van 1699 tot zijn dood in 1745 was gevestigd, is nu voor het eerst volledig geïnventariseerd. Joseph Almagor heeft met dit enorme en nauwgezet uitgevoerde karwei een voor de vroeg-achttiende-eeuwse cultuur- en ideeëngeschiedenis rijke bron toegankelijk gemaakt. De hoofdmoot van de verzameling bestaat uit rond 1350 brieven die aan Des Maizeaux werden gericht door ruim 220 correspondenten uit heel Europa, waaronder prominenten als Leibnitz, Hume en Voltaire. Het specifieke belang voor de Nederlandse cultuurgeschiedenis ligt echter in het feit dat het overgrote deel van de brieven afkomstig is uit de kring van de in de Republiek gevestigde publicisten, uitgevers, tijdschriftredacteuren en boekhandelaren, voor wie Des Maizeaux als Londens correspondent en contactpersoon optrad.

Des Maizeaux, in 1685 met zijn familie uit Frankrijk naar Zwitserland gevlucht, was voorbestemd om predikant te worden, maar vertrok na zijn studie theologie in 1699 naar

Holland, voorzien van een aanbevelingsbrief voor Pierre Bayle. Hij maakte ook kennis met andere vooraanstaande figuren uit het Hugenootse immigrantenmilieu met wie hij naderhand in contact zou blijven. Kort daarop reisde hij door naar Londen, waar hij door het leggen van de juiste contacten in politieke en intellectuele kringen een goede positie wist op te bouwen. Hij genoot onder anderen protectie van Addison, Shaftesbury en de Earl of Halifax, kreeg een jaargeld van de regering en bracht het in 1720 tot lid van de Royal Society. Ook raakte hij nauw verbonden met de vooraanstaande deïst Anthony Collins en zijn geestverwanten. Bekendheid kreeg hij als biograaf en bezorger van het werk van Saint-Evremond en van Bayle, die een levenslang voorbeeld bleef.

Vanaf kort na zijn aankomst in Londen tot in de laatste jaren van zijn leven trad hij op als Engels correspondent voor bij elkaar een twaalfstal Franstalige periodieken op het vasteland, merendeels uit de Republiek, die hij voorzag van artikelen maar vooral van 'literaire nieuwsbrieven': overzichten van recente Engelse publikaties op het gebied van theologie, geschiedenis en politiek, letterkunde, wetenschap en filosofie. Des Maizeaux leverde zo een bijdrage aan de verbreiding van het Engelse filosofische en politieke gedachtegoed op het Europese vasteland. Bij deze voor de Europese Verlichting zo belangrijke kennismaking met de Engelse cultuur speelde een aantal Franstalige geleerdentijdschriften van Hugenootse immigranten in de Republiek een sleutelrol.

Het eerste en tweede deel van Almagors dissertatie, verschenen in de mooi verzorgde reeks studies van het Nijmeegse Instituut Pierre Bayle, zijn gewijd aan Des Maizeaux' bijdragen aan drie van deze tijdschriften tussen 1700 en 1720 (het derde deel bevat de inventaris van Des Maizeaux' correspondentie). Almagor maakt, zich mede baserend op de brievencollectie, op heldere manier duidelijk hoe de *Nouvelles de la République des Lettres* van Jaques Bernard, de *Histoire critique* van Samuel Masson en de *Nouvelles littéraires* van Henri du Sauzet voor hun informatie over de Engelse letterkundige en wetenschappelijke boekenproductie nagenoeg afhankelijk waren van Des Maizeaux' nieuwsbrieven. Uit de titels die deze selecteerde, blijkt een voorkeur voor de ideeën van de Engelse deïsten en vrijdenkers, voor religieuze en politieke tolerantie en voor het Engelse parlementaire stelsel. De drie redacteuren accepteerden niet alles wat Des Maizeaux hun stuurde zonder meer. Vooral Jaques Bernard was nogal voorzichtig en behoudend en weigerde soms in zijn ogen controversiële bijdragen.

Mijns inziens enigszins overbodig wordt de inhoud van de verschillende hoofdstukken aan het slot nog eens gekwantificeerd. Zo wordt de thematische indeling van Des Maizeaux' bijdragen aan de drie tijdschriften met percentages en al in de tekst geanalyseerd, waarna de lezer dezelfde informatie niet alleen in een tabel maar ook nog in twee verschillende diagrammen krijgt voorgeschoteld. (Die cijfermatige onderbouwing van ideeënhistorische studies lijkt een specialiteit van de genoemde Nijmeegse reeks.)

Almagor suggereert in zijn afsluitende hoofdstuk een verband tussen Des Maizeaux' journalistieke arbeid en de 'anglomanie' die in de tweede helft van de achttiende eeuw vooral onder Franse verlichte denkers heerste. Hij trekt daarbij parallellen tussen Des Maizeaux' literaire nieuwsbrieven en Voltaires *Lettres anglaises*. De belangstelling die zij gemeen hebben voor de filosofie van Locke, het werk van Pope en Swift en voor de ideeën van de Engelse deïsten lijkt daarbij niet doorslaggevend, want er waren meer, en wellicht prominenter, periodieken die daaraan aandacht besteedden, bijvoorbeeld de geleerdentijdschriften van Henri Basnage en Jean le Clerc. Dat doet aan het belang van Des Maizeaux' werk en correspondentie natuurlijk weinig af. Interessant zou zijn om ook zijn journalistieke bijdragen uit latere jaren, bij voorbeeld in de periode 1728-1744 aan een belangrijk tijdschrift als de *Bibliothèque raisonnée des ouvrages des savants* van Jean Barbeyrac, te onderzoeken.

Het is te hopen dat de auteur in de gelegenheid is zijn plan uit te voeren om ook de brieven van Des Maizeaux boven water te halen en te inventariseren. Maar nu al is weer een interessant onderdeel van het vroeg-achttiende-eeuwse intellectuele landschap in kaart gebracht.

C. J. Misset

N. Golvers, U. Libbrecht, *Astronoom van de keizer: Ferdinand Verbiest en zijn Europese sterrenkunde* (Leuven: Davidsfonds, 1988, 252 blz., BF 745,-, ISBN 90 6152 439 2).

Dit boek bestaat uit de geannoteerde vertaling door Noël Golvers van de Vlaming Ferdinand Verbiests *Astronomia Europaea* (1687), voorafgegaan door inleidingen van Ulrich Libbrecht over Verbiest (1623-1688) en zijn historische achtergrond en van Golvers over de *Astronomia Europaea* zelf. De *Astronomia Europaea* beschrijft hoe Verbiest en andere jezuïten in 1668, na ernstige tegenslagen in de voorafgaande jaren, keizer K'ang-hsi (regeerde 1661-1722) van China voor zich wonnen, door in de kalender-controverse van 1668-1669 met westerse methoden een betere kalender te ontwerpen dan hun Chinese en anti-christelijke concurrenten. Het gebruik van wetenschap (met name astronomie en wiskunde) en techniek (bijvoorbeeld het gieten van kanonnen, begonnen door Johan Adam Schall von Bell (1591-1666)) om vaste voet in China te verwerven, was een uitvloeisel van de door Matteo Ricci (1551-1610) ontwikkelde missie-strategie. Zij werd gekenmerkt door grote verdraagzaamheid jegens de cultuur van de Chinese literaten. Wanneer zij zouden kunnen worden overtuigd van de superioriteit van de Westerse wetenschap en techniek, zouden zij uiteindelijk ook stelling de juistheid van de christelijke leer leren inzien. De *Astronomia Europaea* is geschreven om het thuisfront ervan te overtuigen dat de gekozen strategie de enige manier was om het christendom in China te kunnen verbreden (*Astronoom*, zie bijvoorbeeld 114-119, 246-249). In dit verband was meer informatie op zijn plaats geweest over de rollen van Ricci en Schall in het uitwerken van de missie-strategie (zeker niet Verbiests bijdrage, zoals gesuggereerd in *Astronoom*, 68-69,84) en de invloed (of het gebrek eraan) van *as Astronomia Europaea* (nu voor 'een andere gelegenheid' in een noot weggemoffeld, *Astronoom*, 106).

Er ontbreekt node een lijst van relevante secundaire literatuur. R. A. Blondeau's standaardwerk over Verbiest wordt pas op pagina 108 terloops door Golvers vermeld. Andere boeken zijn evident niet gebruikt: bijvoorbeeld Jonathan Spence, *Emperor of China* (Londen, 1974; ook als Penguin) en Lawrence Kessler, *K'ang-hsi and the Consolidation of Ch'ing Rule, 1661-1684* (Chicago, 1976). Kessler (58-64,146-154) plaatst de kalender-controverse in zijn binnenlandse context, als de eerste mogelijkheid voor de nog zeer jonge K'ang-hsi om zijn regent Oboi uit te rangeren. Bovendien merkt Kessler op (149-151, tevens Spence, 72) dat K'ang-hsi met de jezuïeten een belangrijke handicap deelde: een gebrekkige beheersing van het Chinees (*Astronoom*, 53). De jezuïeten communiceerden veelal met K'ang-hsi in het veel makkelijker te leren Mandsjoe. Scepticisme over Verbiests schriftelijke beheersing van het Chinees is op zijn plaats: Chinese literaten redigeerden ongetwijfeld zijn teksten, zoals indertijd ook bij Ricci en de zijnen.

Libbrechts negatieve oordeel (*Astronoom*, 44-45) over de Chinese houding ten aanzien van westerse kennis is veel te simplistisch. Benjamin Elman, *From Philosophy to Philology* (Cambridge, Mass., 1984) 47-48, 62-64, 75-76, 79-85, 184, 228-229 en John Henderson, *The Development and Decline of Chinese Cosmology* (New York, 1984) 163 en 214 tonen de doorslaggevende invloed aan van de vertalingen door de jezuïeten van westerse werken over